

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2021.

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kifungu cha habari kifuatacho kwa makini kisha jibu maswali yanayofuata:

Karibu kila sikio la Mtanzania limesikia habari ya ufisadi. Ufisadi ni wimbo ambao umevuma sana katika zama hizi, kila endapo unasikia habari za ufisadi na ni kweli kwamba ufisadi na mafisadi wameparanisha kila sekta.

Kutokana na kelele na msukumo mkubwa unaoelekezwa katika vita dhidi ya ufisadi, imesababisha hata mafisadi kuanza kupiga kelele dhidi ya ufisadi. Hakika kwa sasa wameacha kabisa kujishaua. Watanzania, hawataki tena dhihaka katika vita hii. Katu hawataki kubweteka na kelele za kujishaua, wanachotaka wananchi ni vitendo vya waziwazi vya kukiri matendo mabaya waliyoyafanya mbele ya kadamnasi kuwa, "nilikuwa jamani watanzania tukifika mahali pa fisadi kurejesha alichodhulumu umma, basi vita dhidi ya ufisadi na mafisadi itakuwa imefanikiwa kwa kiwango cha hali ya juu kabisa."

Hakika hii ndiyo hatua tunayoisubiri kwa shauku kubwa na bashasha inayosukumwa na nia ya mabadiliko katika nchi yetu ya Tanzania. Tunataka vita hivi dhidi ya mafisadi iwe ajenda ya kudumu. Jamii inaumizwa na kusikitishwa na mafisadi na vitendo hivi vya kifisadi. Tushirikiane wote kwa pamoja kumwondoa adui fisadi ambaye amegharimu maisha yetu. Shime wananchi shime tushirikiane pamoja kupambana na ufisadi.

Maswali:

(a) Toa maana ya maneno yafuatayo:

(i) Umevuma: Kusambaa au kuenea kwa kiwango kikubwa.

(ii) Zama: Kipindi fulani cha kihistoria au muda mrefu uliopita.

(iii) Kujishaua: Kuonyesha tabia ya majivuno au kujifakharisha kupita kiasi.

(iv) Kubweteka: Hali ya kutokuwa makini au kujiachia bila kujali.

(v) Shauku: Hamasa au tamaa kubwa ya kutaka kitu fulani.

(vi) Bashasha: Hali ya furaha na tabasamu linaloonyesha ukarimu.

(b) Fafanua wazo kuu la mwandishi katika aya ya pili.

Wazo kuu ni kwamba mafisadi wameanza kujionyesha kupinga ufisadi huku wakificha matendo yao mabaya, lakini Watanzania wanataka hatua madhubuti za kurejesha mali walizodhulumu kama suluhisho halisi.

(c) Kwa kutumia aya moja, eleza athari za ufisadi kwa jamii.

Ufisadi unaathiri jamii kwa kusababisha ukosefu wa huduma bora za kijamii kama afya, elimu, na miundombinu. Hali hii inasababisha umasikini, kukosekana kwa ajira, na kuzorota kwa uchumi wa nchi. Pia, ufisadi hupunguza imani ya wananchi kwa serikali na kuendeleza pengo kati ya matajiri na maskini.

(d) Fupisha habari ifuatayo kwa maneno mia moja.

Kusoma na kuandika ni mbinu za kurahisisha, kufanikisha na kudumisha mawasiliano. Usomaji unaelezwa na wataalamu kuwa ni kitendo cha kutambua na kufasili alama zilizoonekana au kupigwa chapa. Neno mawasiliano lina maana ya kupashana habari au kupeana taarifa.

Utamaduni wa usomaji ni mtindo wa maisha unaotawaliwa na maandishi katika viwango vyote; yaani kiwango cha mtu binafsi na kiwango cha jamii nzima. Katika viwango hivyo, yanahusu kama ni kama tendo la maumbile kama lile la kula na kuvuta pumzi.

Umuhimu wa usomaji ni aina hiyo haueleweki kwa mtu wa kawaida hadi hapo anapovikosa vitu hivyo. Kwa mfano, sote huichukulia hewa ya uhai (oksijeni) kama kitu cha kawaida tu, lakini kama tungeikosa hewa hiyo kwa dakika moja tu tungeambua haraka thamani yake isiyokadirika.

Mtu asiyesoma ni sawa na mtu anayetembea gizani bila taa. Hili linadhihirika zaidi katika zile nchi zenye utamaduni wa kusoma. Katika nchi hizo, maisha ya mtu tangu asubuhi na mapema hadi usiku hutawaliwa na kuongozwa na kitendo cha usomaji. Mtu huwezi kupika, kula chakula, kupanda basi, kujua njia, kununua vitu dukani, kufanya kazi ya ujira na nyingine hata ya binafsi, kuwasiliana na ndugu na wafanyakazi wenzake bila ya kujua kusoma na kuandika. Nchi yoyote ambayo imefikia hatua hiyo tunasema ina utamaduni wa usomaji. Hivyo usomaji ni zaidi ya kusoma vitabu na magazeti.

Fupisho:

Usomaji na uandishi ni mbinu muhimu za kurahisisha na kudumisha mawasiliano. Utamaduni wa usomaji ni sehemu ya maisha ya kila siku, ukihusisha shughuli kama kula, kupumua, kupika, na kununua vitu. Umuhimu wa usomaji haueleweki hadi unapokosa fursa ya kusoma na kuandika. Katika nchi zilizoendelea, maisha ya watu hutegemea sana usomaji kwa kila shughuli. Hivyo, usomaji ni sehemu muhimu ya maendeleo ya mtu binafsi na jamii nzima.

2. Bainisha dhima nne za kielezi katika lugha ya Kiswahili.

(i) Kueleza namna kitendo kilivyofanyika: Kielezi kinaeleza jinsi tendo lilivyotekelezwa.

Mfano: Mtoto alikimbia haraka.

(ii) Kueleza mahali ambapo kitendo kilifanyika: Kielezi huonyesha eneo au sehemu ya tendo.

Mfano: Mwanafunzi anakaa darasani.

(iii) Kueleza muda wa kufanyika kwa kitendo: Kielezi kinaonyesha wakati kitendo kilifanyika.

Mfano: Baba aliondoka jana.

(iv) Kueleza kiwango au kiasi cha kitendo: Kielezi kinaonyesha ukubwa au kiwango cha tendo.

Mfano: Walimu walifurahi sana.

3. Kwa kutumia mifano, eleza dhana za kisarufi zifuatazo:

(a) Mizizi huru: Hizi ni mizizi ya maneno inayoweza kusimama pekee kama neno kamili. Mfano: "kitabu," "ndugu."

(b) Mofolojia: Hii ni tawi la isimu linalochunguza muundo wa maneno. Mfano: Neno "mw-alimu" lina kiambishi "mw-" kinachoonyesha nafsi ya tatu.

(c) Viambishi: Vipande vya maneno vinavyoongezwa kwenye mzizi kuunda maana mpya. Mfano: "ni-" katika "ninasoma" huonyesha nafsi ya kwanza.

(d) Sentensi sahili: Sentensi yenye wazo moja pekee. Mfano: "Mtoto anacheza."

(e) Alomofu: Hizi ni aina tofauti za mofimu moja zinazotumika katika muktadha tofauti. Mfano: Kiambishi "ni-" kina alomofu "ni" na "n" kulingana na sauti inayofuata.

4. Toa maana mbili kwa kila sentensi zifuatazo:

(a) Mwalimu wetu wa Kifaransa alitufundisha jana.

(i) Alitufundisha lugha ya Kifaransa jana.

(ii) Alitufundisha somo letu akiwa mwalimu mwenye utaalamu wa Kifaransa.

(b) Mzee Mangungu amewachezea wanangu.

(i) Amewaburudisha wanangu kwa kucheza nao.

(ii) Amewadhihaki wanangu.

(c) Mtumishi wake alimwibia gari.

(i) Mtumishi alimchukua gari lake kwa wizi.

(ii) Mtumishi wake alimwibia gari kutoka kwa mtu mwingine.

(d) Wizi wa silaha umeongezeka sana siku hizi.

(i) Watu wamekuwa wakichukua silaha kwa wizi.

(ii) Wizi wa silaha unahusisha ongezeko la matukio ya kihalifu.

(e) Yule bibi ni mpangaji mzuri.

(i) Yule bibi analipa kodi ya nyumba kwa wakati.

(ii) Yule bibi ni mwepesi wa kupanga vitu kwa utaratibu mzuri.

5. Mfasiri bora wa matini hujipambanua kwa sifa zake anuwai. Fafanua kauli hii kwa hoja nane.

Mfasiri bora wa matini anajitofautisha kwa sifa mbalimbali zifuatazo:

(i) Uwezo wa lugha mbili: Mfasiri anapaswa kuwa na ujuzi wa kina wa lugha chanzi na lugha lengwa ili kuhakikisha tafsiri sahihi na yenye ufasaha.

(ii) Ufahamu wa tamaduni husika: Kuelewa tamaduni za lugha zote mbili husaidia kuepuka tafsiri zisizo sahihi au zinazoweza kusababisha mkanganyiko.

(iii) Uelewa wa mada: Mfasiri anahitaji kuwa na maarifa kuhusu mada inayotafsiriwa ili kutumia istilahi sahihi na kuwasilisha maana kwa usahihi.

(iv) Uaminifu kwa matini asilia: Ni muhimu kwa mfasiri kuwasilisha ujumbe wa matini asilia bila kupotosha au kuongeza maoni binafsi.

(v) Uwezo wa kufanya utafiti: Mfasiri bora hufanya utafiti ili kupata ufahamu sahihi wa istilahi ngumu au dhana mpya zinazojitokeza katika matini.

(vi) Umakini wa kina: Kuwa makini katika tafsiri husaidia kuepuka makosa madogo yanayoweza kubadilisha maana ya matini.

(vii) Maadili ya kazi: Mfasiri anapaswa kuwa na maadili kama vile usiri, uaminifu, na kuheshimu hakimiliki ya matini.

(viii) Uwezo wa kutumia teknolojia: Katika dunia ya sasa, mfasiri anahitaji kujua kutumia zana za kiteknolojia kama vile programu za tafsiri na kamusi za mtandaoni ili kurahisisha kazi yake.

6. Andika insha yenye maneno 300 kuhusu utamaduni wa Tanzania.

UTAMADUNI WA TANZANIA

Utamaduni wa Tanzania ni urithi wa kijamii unaojumuisha mila, desturi, lugha, sanaa, muziki, na mavazi yanayoakisi maisha ya Watanzania. Nchi hii ina zaidi ya makabila 120, kila moja likiwa na utamaduni wake wa kipekee, lakini yote yanaunganishwa na lugha ya Kiswahili kama lugha ya taifa.

Lugha ya Kiswahili inachukua nafasi muhimu katika kuunganisha makabila na kuimarisha utambulisho wa kitaifa. Kupitia Kiswahili, Watanzania wanawasiliana na kushirikiana katika shughuli za kila siku, hivyo kukuza mshikamano na umoja wa kitaifa.

Sanaa na muziki ni sehemu muhimu ya utamaduni wa Tanzania. Ngoma za asili kama vile ngoma ya Wagogo, sindimba ya Wazaramo, na mdundiko wa Wazigua huchezwa katika sherehe na matukio maalum, zikionyesha historia na hadithi za jamii husika. Wasanii wa kisasa kama Diamond Platnumz na Lady Jaydee wamechangia kueneza muziki wa Bongo Flava kimataifa, wakionyesha mchanganyiko wa utamaduni wa kitanzania na wa kisasa.

Mavazi ya kitamaduni pia yanaonyesha utofauti wa utamaduni wa Tanzania. Kwa mfano, kanga na kitenge ni vazi maarufu linalovaliwa na wanawake, likiwa na rangi na michoro mbalimbali inayobeba ujumbe maalum. Wanaume wa kabila la Maasai huvaa shuka nyekundu, wakijivunia utamaduni wao wa kipekee.

Mapishi ya kitanzania yanaakisi utofauti wa kijiografia na kikabila. Vyakula kama ugali, wali, ndizi, na samaki ni sehemu ya chakula cha kila siku. Kila kabila lina mapishi yake maalum; kwa mfano, Wanyamwezi wanajulikana kwa kupika makande, mchanganyiko wa mahindi na maharage.

Pia, ushirikiano wa kijamii ni sehemu muhimu ya utamaduni wa Tanzania. Sherehe za harusi, kuzaliwa, na jando na unyago huleta pamoja jamii nzima, zikionyesha mshikamano na upendo miongoni mwao.

Kwa ujumla, utamaduni wa Tanzania ni hazina yenye thamani kubwa inayopaswa kuhifadhiwa na kuendelezwa kwa vizazi vijavyo. Ni kielelezo cha utambulisho wa taifa na chanzo cha fahari kwa Watanzania wote.

7. "Utawala wa Waingereza wakati wa ukoloni nchini Tanganyika ulisaidia kukua na kuenea kwa lugha ya Kiswahili." Thibitisha kauli hii kwa kutumia hoja sita.

(i) Kiswahili kama lugha ya utawala: Waingereza walitumia Kiswahili kama lugha ya mawasiliano katika utawala wao ili kurahisisha mawasiliano na wenyeji, hivyo kukikuza na kukieneza zaidi.

(ii) Elimu kupitia Kiswahili: Katika shule za msingi, Waingereza walitumia Kiswahili kama lugha ya kufundishia, hatua iliyosaidia watoto wengi kujifunza na kutumia lugha hii.

(iii) Vyombo vya habari: Waingereza walianzisha vyombo vya habari kama vile redio na magazeti kwa lugha ya Kiswahili, hivyo kuongeza usomaji na usikilizaji wa lugha hii miongoni mwa wananchi.

(iv) Kiswahili katika jeshi na polisi: Ili kurahisisha mawasiliano ndani ya vikosi vya usalama vilivyoundwa na Waingereza, Kiswahili kilitumika kama lugha ya mawasiliano, hivyo kukisambaza zaidi.

(v) Utafiti na usanifishaji wa Kiswahili: Waingereza walihamasisha utafiti na usanifishaji wa lugha ya Kiswahili kupitia kamati maalum, hivyo kuimarisha matumizi yake.

(vi) Tafsiri za nyaraka rasmi: Nyaraka muhimu za serikali zilitafsiriwa kwa Kiswahili ili ziweze kueleweka

8. Kwa kutumia mifano, eleza mchango wa Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Tanzania. Toa hoja sita.

Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) imekuwa na mchango mkubwa katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Tanzania kupitia njia zifuatazo:

(i) Utafiti na uchapishaji wa vitabu na majarida: TATAKI inafanya tafiti mbalimbali kuhusu lugha na fasihi ya Kiswahili na kuchapisha matokeo yake katika vitabu na majarida. Kwa mfano, imechapisha kamusi na vitabu vya sarufi vinavyotumika katika elimu.

(ii) Ufundishaji wa Kiswahili: Taasisi hii inatoa programu za kufundisha Kiswahili kwa wageni na wenyeji, hivyo kusaidia kueneza matumizi ya lugha hii ndani na nje ya nchi.

(iii) Usanifishaji wa lugha: TATAKI inashirikiana na taasisi nyingine kama Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA) katika kusanifisha istilahi na misamiati mipya ili kukidhi mahitaji ya wakati.

(iv) Kuhifadhi na kukuza fasihi ya watoto: Taasisi hii imekuwa ikijihusisha na miradi ya kuandika na kuchapisha vitabu vya fasihi ya watoto, hivyo kuchangia katika ukuzaji wa usomaji miongoni mwa watoto.

(v) Kutoa ushauri wa kitaalamu: TATAKI inatoa ushauri kwa serikali na mashirika mbalimbali kuhusu masuala ya lugha, ikiwemo tafsiri na ukalimani, ili kuhakikisha matumizi sahihi ya Kiswahili katika nyanja zote.

(vi) Kuandaa makongamano na warsha: Taasisi huandaa makongamano na warsha za kitaaluma zinazohusiana na lugha ya Kiswahili, hivyo kutoa jukwaa kwa wataalamu kujadili na kubadilishana mawazo kuhusu maendeleo ya lugha hii.

Kupitia shughuli hizi, TATAKI imeendelea kuwa nguzo muhimu katika maendeleo na uenezaji wa lugha ya Kiswahili nchini Tanzania na kwingineko.